

Aleksandr Nevski – historian peili

Mari Isoaho: *The Image of Aleksandr Nevskiy in Medieval Russia. Warrior and Saint.* Leiden – Boston: Brill 2006 (=The Northern World 21), VIII, 417 s.

■ Aleksandr Nevski on ehdottomasti yksi Venäjän varhaisen historian kiehtovimmista hahmoista, ovathan hänen elämänsä ja tekonsa olleet keskeinen osa venäläistä historiallista muistia tähän päivään saakka. Ne ovat myös herättä-

neet kiinnostusta lukuisissa venäläisissä ja ulkomaisissa historioitsijasukupolvissa. Viljo Mansikka (1884–1947) piti luultavasti itseään venäläisen tieteellisen yhteisön jäsenenä julkaistessaan Aleksandr Nevskin elämäkertatekstin tärkeimmät käsikirjoitusversiot Pietarissa 1913. Ottaen huomioon, että ensimmäisen maailmansodan jälkeen hän kuitenkin teki töitä ja julkaisi kirjoituksiaan Helsingissä, häntä voidaan pitää Mari Isoahon varhaisena edeltäjänä ja suomalaisen Aleksandr Nevskiä koskevan tutkimuksen edustajana. Niin ikään kysyttäessä, mitkä julkaisut muodostivat pohjan Mari Isoahon tutkimukselle, Mansikan kirja saa varmasti keskeisen sijan.

Kuten kirjan nimestä käy ilmi, Mari Isoaho on kiinnostunut Aleksandr Nevskiin liittyistä mielikuvista; hän ei pyri tarjoamaan uutta versiota venäläisen ruhtinaan elinajan tapahtumista. Itse asiassa on epätodennäköistä, että kukaan pystyisi nykypäivänä lisäämään mitään uutta tunnettuihin ja yleisesti hyväksytyihin tietoihin Aleksandr Nevskin maallisesta elämästä. Niinpä Isoaho tyytyy kertaamaan lyhyesti Aleksandrin elämänvaiheet johdantoluvussaan.

Verrattuna läntisiin hallitsijoihin tuona aikana, 1200-luvun kolmannella neljänneksellä, käytettävissämme on hyvin vähän luotettavia lähteitä: maininnat venäläisissä kronikoissa – itse asiassa lähdeyytöt huomioon ottaen olisi sopivampaa puhua vuosikirjoista – sekä Aleksandrin pyhimyselämäkertatekstit ja eräät ulkomaiset lähteet: kaksi kirjettä paavilta

ruhtinaalle, maininnat liiviläisessä riimikronikassa sekä Peter Dusburgilaisen kronikka.

Aleksandr Jaroslavitš syntyi vuoden 1220 aikoihin, ja Novgorodin ruhtinas hänestä tuli vuonna 1236. Vuonna 1240 hän voitti ruotsalaisen armeijan taistelussa Nevalla. Koska novgorodilaiset olivat haluttomia laajentamaan ruhtinaan valtaoikeuksia, Aleksandr Nevski jätti kaupungin, mutta palasi takaisin novgorodilaisten pyytäessä apua saksalaisen ritarikunnan armeijaa vastaan. Ritarikunnan kärsimä tappio taistelussa Peipsijärven jäällä vuonna 1242 pysäytti lopullisesti sen etenemisen luoteeseen. Aleksandr Nevski taipui mongolien valtaan vuonna 1242, ja vehkeilemällä veljeään Andreita vastaan hän onnistui saamaan mongoleilta nimityksen Vladimirin ruhtinaaksi vuonna 1252. Hän jopa pakotti novgorodilaiset taipumaan mongolien väestönlaskentaan vuonna 1257. Vuonna 1263 hän matkusti neljännen kerran tapaamaan kaania toimiakseen mongoleita vastaan kapinoiden rostovilaisten välittäjänä. Sairastuttuaan paluumatkalla hän pyysi tulla vihityksi munkiksi ja vaihtoi nimensä Alekseiksi. Hänen ruumiinsa siirrettiin ja haudattiin Vladimiriin.

Aleksandr Nevskin nykyistä kuvaa venäläisten kansallisten arvojen symbolina eivät muodostaneet niinkään yksityiskohtaiset ja historiallisesti pätevät elämäkertatiedot, kuin vanhojen tekstien hänestä antamat kuvat. Mari Isoaho pyrkii analysoimaan, mistä aineksista nämä kuvat rakentuivat teksteissä ja millaisissa luomis-

prosesseissa ja millaiset olosuhteet aiheuttivat kuvien muuttumista.

Niinpä hän esittää keskiaikaisen tekstintuotannon muodostaneen edellytykset, joiden puitteissa Aleksandr Nevskin elämäkerran eri käsikirjoitusversiot luotiin. Tekstit ovat sidoksissa kristillisiin perinteisiin. Kirjoittajat, lukijat ja kuulijat olivat tottuneet tietynlaisiin aiheisiin, vertauskuvallisiin ilmaisiin, vertauksiin ja symboleihin. Muinaisvenäläistä kirjoittajaa ei kiinnostanut pyrkiminen mahdollisimman luovaan jälkeen, eikä hän karttanut perinteisten mallien seuraamista. Sen sijaan hän käytti tekniikkaa, jota italialainen slavisti Picchio on luonnehtinut ”kokoamiseksi ja sommitteluksi”. Mari Isoaho painottaa kirjoittajan joutuneen ottamaan huomioon lukijan odotukset: tämä halusi tunnistaa vakiintuneet arvot ja merkitykset uudessa tekstissä. Kirjoittajan mahdollisuudet luovuuden harjoittamiseen olivat hyvin vähäiset.

Sekä johdannossa että sitä seuraavissa kappaleissa Isoaho korostaa, että sommittelutekniikkansa vuoksi pyhimyselämäkertatekstit ovat erittäin epäluotettavia tapahtumahistorian lähteinä. Niinpä positivistisella historiankirjoituksella oli taipumus jättää pyhimyselämäkerrat huomiotta niin pitkälle kuin mahdollista. Sittenmin niiden kuitenkin huomattiin olevan hyvin arvokkaita lähteitä tutkittaessa pitkän aikavälin asenteita ja arvoja. Tämä on näkökulma, joka Isoahoa ensisijaisesti kiinnostaa. Mitä Aleksandr Nevskin elämäkertoihin tulee, epäily niiden

kelpoisuudesta Peipsijärven taistelutapahtumien kuvaajina on varsin oikeutettu. Tästä olen jokseenkin samaa mieltä kirjoittajan kanssa. Mutta yleinen skeptisismi koskien pyhimyksen elämäkerran tulkitsemista kirjaimellisesti ei minus-ta tunnu oikeutetulta. Mitä tietäisimme Vienanmerellä, lähes tasan 500 kilometriä Oulusta itään sijaitsevan Solovetskin luostarin varhaisvaiheista, jollemme tukeutuisi Savvatin ja Sosiman elämäkertoihin? Kiihtos kuvatuksimukseen ja kirjoitustekniikoiden tutkimisen, pystymme vetämään melko siistin ja luotettavan rajan kuvan ja historiallisen taustan välille.

Mikäli rajanveto on vaikeampaa Aleksandrin elämäkertojen tapauksessa, on se selitettävä yksinkertaisesti sillä, että erityisesti vanhemmissa versioissa yhdistyy kaksi kirjallisuustyyppiä: pyhimyselämäkerta ja maallinen sotakertomus.

Mitä käsikirjoitusperinteeseen ja eri käsikirjoitusversioiden lajitteluun tulee, aina 1500-luvulle saakka Isoaho on voinut nojautua ennen muuta Viljo Mansikan ja Juri Begunovin tarkkoihin tutkimuksiin. Kappaleiden järjestys heijastelee käsikirjoitusperinteen pääkerroksia.

Ensimmäinen osa ”Ihannehallitsijan keskiaikainen kuva” on omistettu vanhimmalle kerrostumalle, elämäkerran ensimmäiselle versiolle. Isoahon mukaan ”historiallinen kerronta yhdistettynä ruhtinaalliseen ylistystekstiin muodostaa elämäkerran perusolemuksen”. Teksti nostaa esiin lukuisia nimiä Vanhasta testamentista, ja Aleksandria verrataan Salomo-

niin. Mutta tekstin kuvakieltä seurattaessa käy selväksi, että kirjoittaja on tuntenut myös varhaiset venäläisversiot Flavius Josefuksen ”Juutalaisesta sodasta” tai Digenes Akriteksesta kertovan bysanttilaisen sotakertomuksen, joka on sovellus Aleksanteri Suurta käsittelevästä romanttisesta tarinasta.

Ruhtinas Aleksandr Nevski esitetään puolustajana kolminkertaisessa merkityksessä: rajaseudun, hallitsijasuvun ja uskon puolustajana. Kerrontaa vie selvästi eteenpäin antikatolinen sävy ja tunne ortodoksisuuden ylivoimaisuudesta ainoana oikeana uskona. Marttyriprinssien Borisin ja Glebin ilmestyminen ennen ruotsalaisia vastaan käytyä taistelua Nevalla palvelee ennen muuta hallitsijasuvun valtapyrkimysten oikeuttamista. Epäilemättä Boris ja Gleb oli tuolloin hyväksytty tehokkaiksi välittäjiksi ihmisen ja Jumalan välillä ja heidän kulttinsa oli vakiintunut, joten oli varsin luonnollista, että heidät kuvattiin Aleksandrin auttajina. Tulisi kuitenkin tähdentää, että tekstissä he eivät esiinny Aleksandrin malleina suoraan sen enempää kuin viitteellisestikään. He olivat epäoikeudenmukaisuuden uhreja ja saivat kärsiä, koska eivät halunneet nousta kieroa veljeään vastaan. Heidät tulkittiin pyhiksi, koska he tulivat murhatuiksi samaan tapaan kuin Norjan Olavi tai Böömin Vaclav, mutta Aleksandr sai täydellisen sankarin määreet, ja hänen pyhyytensä liitettiin myöhemmin jopa sotilaalliseen ja poliittiseen menestykseen.

Ihmettelenpä, pyrkikö ensimmäisen käsikirjoitusversion

kirjoittaja ylipäänsä luomaan kuvaa ”ihannehallitsijasta”. Näen sen vain hurskaan, kyvykkään ja menestyksekkään sotilaan ja puolustajan kuvana. Mikäli elämäkerrassa olisi haluttu tuoda esiin ihanteellisen, kristityn hallitsijan arkkityyppi, kirjoittaja olisi liittänyt mukaan tyyppillisiä hyveitä sellaisina, kuin ne mainitaan monissa varhaisten venäläiskronikoiden ylistysteksteissä: anteliaisuuden pappeja ja munkkeja kohtaan, köyhistä huolehtimisen sekä avun antamisen leskille ja orvoille.

Mikään ensimmäisen käsikirjoitusversion viittauksista tataareihin ei ole sävyiltään kielteinen. Kaani esitetään jopa Aleksandrin erityisen rohkeuden ja hyveiden todistajana. Vain Aleksandrin vertaaminen Jerusalemin onnettomaan Hiskia-ruhtinaaseen voidaan tulkita vihjauksena tataareista vihollisvaltana. Kuten Hiskia päätti hyväksyä assyrialaisien ylivallan ja pelastaa siten valtaistuimensa, myös Aleksandr valitsi yhteistyön tataarien kanssa sen sijaan, että olisi muiden venäläisruhtinaiden tapaan ottanut marttyyriuden riskin.

Isoaho viittaa vastaaviin aiheisiin ja kuviin läntisissä sotakertomuksissa ja pyhimyselämäkeroissa. Mutta lieneekö oikeutettua sanoa, että kirjoittaja ”osoitti ritarihenkeä, joka oli vallannut koko Euroopan ristiretkien aikaan” (sivu 380, myös sivu 138)? Läntisten ritareiden kulttuurista maailmaa voidaan tuskin verrata saman ajan venäläisiin olosuhteisiin. On syytä olla varovainen oletamuksissa, että teksteissä olisi lännen vaikutusta. Sikäli kuin

vastaavuuksia esiintyy, ne perustuvat yhteiseen antiikin perintöön latinalaisessa ja bysanttilaisessa kirjallisuudessa sekä jälkimmäisen slaavilaiskäännöksiin.

Viime vuosikymmenten aikana varhaiseen venäläiseen kirjallisuuteen erikoistuneet tutkijat ovat yleisesti hyväksyneet ajatuksen, että elämäkerran ensimmäinen käsikirjoitusversio kirjoitettiin Vladimirissa, metropoliitta Kirillin lähipiirissä 1280-luvun alussa. Kuten tunnettu tutkija Dimitri Lihatssev vuonna 1947 osoitti, elämäkerta näyttää saaneen vaikutteita galitsialaisesta kronikasta. Tämä selittyy sillä, että metropoliitta Kirill oli muuttanut 1250-luvulla eteläisestä Galitsiasta koillisessa sijaitsevaan Vladimiriin. Tätä tulkintaa mukaillen kirjoittajalla oli tukenaan henkilökohtainen kontakti, jollei itse Aleksandriin, ainakin hänet tavanneisiin ihmisiin.

Mari Isoahon tutkimusten jälkeen nämä oletukset voidaan kyseenalaistaa. Ensinnäkin, kuten hän todistaa, teksti oli niin täynnä aiheenmukaista puhetta, ettei henkilökohtainen tunteminen ollut lainkaan tarpeen, ja tyylillinen samankaltaisuus Galitsian kronikan kanssa voidaan selittää tuon ajan kirjallisen perinteen yhtenäisyydellä. Sitä paitsi ei ole todisteita metropoliitta Kirillin pysyvistä oleskelusta Vladimirissa, missä hän olisi voinut huolehtia elämäkerran laatimisesta. Mikä tärkeintä, todisteita ei ole myöskään Aleksandrin paikallisen kultin kehittymisestä tuon ajan Vladimirissa, mikä sopii yhteen sen kanssa, ettei teksti ole tyypil-

tään klassinen pyhän ihmisen elämäkerta. Isoahon mukaan elämäkerta laadittiin vasta 1290-luvun Vladimirissa, ja sen oli tarkoitus tukea Aleksandrin poikaa Dimitri Aleksandrovitšia tämän vastustajia vastaan. Se oli vetoamus sisäisen rauhan ja tasapainon puolesta. Isän hyveiden ja tekojen muistelemisen oli tarkoitus oikeuttaa pojan vaarantunut valta-asema. Vaikka voidaankin kysyä, tulevatko venäläiskollegat lopulta hyväksymään Isoahon väitteitä, joutuvat he puntaroimaan niitä vakavasti. Viime kädessä meidän tulisi hyväksyä se, ettei historiografisen rekonstruoinnin kysymyksiä voida aina ratkaista lopullisesti. Samanaikaisesti saattaa olla useita ratkaisumalleja, joista yksi on yhtä mahdollinen kuin toinen.

Kirjan toinen osa ”Kuvaa muuttamassa” käsittelee elämäkerran yhdistämistä kronikoihin sekä kerronnan pieniä mukautuksia. Kun Aleksandrin elämäkerta ja kertomus ruhtinas Mihail Tšernigovilaisen kuolemasta Kultaisessa Ordassa esitetään samassa yhteydessä, myös Aleksandrin elämäkerta saa tataarivastaisen sävyn. Lopulta Aleksandr Nevski esiintyy edeltäjänä Dimitri Donskoille, ensimmäiselle venäläisruhtinaalle, joka sai tärkeän voiton tataareista Kulikovon kentällä vuonna 1380. Tämä voitto merkitsi tataarivallan lopun alkua. Koko niin kutsuttu Kulikovon sykli, joukko Dimitri Donskoin ylistämiselle pyhitettyjä tekstejä 1400-luvulta alkaen, on saanut inspiraationsa Aleksandrin elämäkerrasta.

Aleksandrin kultin vakiinnuttaminen moskovalaiseen

tsaarinvaltaan ja hänen pysyvä liittämisensä hallitsijasuvun historiaan ovat teemana Isoahon kirjan kolmannessa osassa ”Aleksandr Nevski Venäjän uutena ihmeidentekijänä”. Kun metropoliitta Makari yhteistyössä nuoren tsaari Ivan IV:n kanssa valmisteli lukuisten uusien, koko Moskovan hallitsemalla alueella kunnioitettavien pyhimysten kanonisointia, hän pyrki lujittamaan uuden tsaarinvallan identiteettiä. Kahdentoista kirkollisen henkilön lisäksi hän valitsi vain yhden maallikon, ruhtinas Aleksandr Nevskin, joka – siivumennen sanoen – oli niin ikään kuollut munkkina. Elämäkerran olemassa olevat versiot sekä epävirallinen paikallinen kunnioitus pohjustivat valintaa, mutta ihmeet yhtenä pyhyden osoituksista puuttuivat toistaiseksi lähes kokonaan. Ensimmäinen käsikirjoitusversio mainitsee vain yhden ihmeen: Aleksandr in ruumis tarrasi kiinni synninpäästökirjeeseen, jonka metropoliitta Kirill halusi laittaa kuolleen käsiin ennen arkun sulkemista. Nyt elämäkertaan lisättiin koko joukko parannusihmeitä, ja yksi ihme viittasi Aleksandr in Dimitri Donskoille antamaan apuun tämän taistellessa tataareja vastaan. Toisessa käsikirjoitusversiossa näkyvä tataarivastainen sävy pysyi, ja sitä vahvistettiin kanonisoinnin jälkeen kirjoitetuissa teksteissä.

Stepennaja knigan laatiminen vakiinnutti Aleksandr in keskeisen roolin moskovalaisessa historiografiassa. Kahdeksas askelma seitsemästoista askelmasta, jotka johtivat hallitsijasuvun alkuvaiheista tsaarinvallan, oli omistettu

nimenomaan Aleksandr Nevskille.

Loppuluvussa Isoaho pohtii Aleksanterin esittämistä ikoneissa ja seuraa hänen kuvansa myöhempiä kehitysvaiheita aina nykypäivään saakka. Niinpä voidaan sanoa, että Mari Isoahon kirja täydentää Frithjof Benjamin Schenkin teosta *Aleksandr Nevskij: Heiliger – Fürst – Nationalheld. Eine Erinnerungsfigur im russischen kulturellen Gedächtnis 1263–2000* (Pyhimys – Ruhtinas – Kansallissankari. Muistohahmo venäläisessä kulttuurissa muistissa, Köln–Wien–Weimar: Böhlau 2004), koska Schenk keskittyy moderniin aikaan, ennen muuta 1800- ja 1900-lukuun.

Aleksandr Nevski pysyi epätyypillisenä pyhimyksenä; hän ei koskaan saavuttanut todellista suosiota venäläisenä pyhänä verrattuna Sergei Radonezilaiseen tai Borisiin ja Glebiin. Huolimatta siitä, että hänen kuvaansa oltiin taipuvaisia pyhittämään elämäkerran ensimmäisestä käsikirjoituskerroksesta kolmanteen asti, hän on aina esiintynyt pyhimyksen ja maallisen sankarin välimuotona. Juuri tämä suosi moderneja pyrkimyksiä liittää Aleksandr in maalliseen keskusteluun kansallisesta yhtenäistämisestä.

Mari Isoahon tutkimus on arvokas lisä tutkimukseen Aleksandr Nevskin muistoon liittyvien kirjallisten traditioiden keskinäisistä sidoksista. Kirjaa voidaan pitää kiehtovana tutkimuksena pyhimyskultin luomisesta ja keskiaikaisesta muistamiskulttuurista. Loppujen lopuksi monografia osoittautuu venäläisen histori-

an peiliksi 1200-luvulta 1500-luvulle. Muutokset Aleksandr Nevskin kuvassa heijastelevat kehitystä tataarivallan varhaisvaiheista ja sen kanssa tehdyistä järjestelyistä aina monitunnustukselliseen Moskovan imperiumiin saakka, ja rajallisesa määrin tämä peili näyttää myös venäläisen historian myöhemmät vaiheet.

Ludwig Steindorff

(Käännös Kati Parppe)